

Jaap C. Riemens

Raadsels rond de Raadskapel (1)

Wat begon met een bouwcontract ...

Eén van de eerste publicaties van de Zutphense archivaris J. Gimberg¹ gaat over een bouwcontract uit 1392². In de redactie van dit tijdschrift is deze bijdrage, waarin Gimberg een letterlijke transcriptie geeft van dat contract, aan de orde geweest. Uit het verleden zijn genoeg contracten bewaard gebleven, maar een middeleeuws bouwcontract is een zeldzaamheid. Het document is getranscribeerd en in hedendaags Nederlands weergegeven. Zoals vaker gebeurt, doet zich dan een extra moeilijkheid voor: vertaal je zo dicht mogelijk bij de 'grondtekst' of laat je uitkomen hoe je zoiets in normaal Nederlands weergeeft. Archivarissen hebben de neiging voor het eerste te kiezen, maar dan krijg je geen goed Nederlands. Ik heb voor de tweede optie gekozen³.

Wat moet een archivaris met een historisch bouwcontract? Door toeval belandt het document weer op tafel. Waarom duiken mensen opnieuw in de geschiedenis van zo'n bouwcontract? Er is literatuuronderzoek nodig, bronnen moeten bestudeerd worden. Gaandeweg is het een kwestie geworden van lezen, herlezen en tenslotte concluderen. En merken dat niet alles klopt. Zo is van het een is het ander gekomen.

Wanneer in de redactie besloten wordt tot een artikel over dit bouwcontract, zijn daar drie redenen voor:

- Gimberg goochelt met de tijdsrekening;
- hij weet de juiste ligging van de Raadskapel (nog) niet;
- hij gaat uit van een verkeerde geldeenheden.

Uiteindelijk was er nog een vierde reden om over dit bouwcontract te schrijven: hoe was de relatie tussen de heren Gimberg, R.P.J. Tutein Nolthenius en dr. K.O. Meinsma⁴? De eerste is op het moment van publicatie assistent-archivaris⁵ van de

stad en staat aan het begin van een reeks publicaties, de tweede is bouwkundige en de derde wordt in 1899 archivaris van de Sint Walburgiskerk.

Kerststijl of niet: welk jaar is het?

Het contract waarmee het allemaal begonnen is, is te vinden in het archief van de kerkmeesters van genoemde kerk⁶. Het is ongetwijfeld het oudste bouwcontract van Zutphen dat bewaard gebleven is, maar niet het enige. Meinsma publiceert later overigens ook andere bouwcontracten⁷.

De overeenkomst waar het nu om gaat, is

¹ Over leven en werk van J. Gimberg: zie de inventaris van de Collectie Gimberg in het Stads- en Streekarchief te Zutphen.

² J. Gimberg, "Een bouwcontract van 1392". In: *Bijdragen en Mededeelingen Gelre (BMG)*, deel I (1898), 209-211.

³ Zie het vervolg van dit artikel in *Zutphen*, 23ste jr (2004), afl. 4.

⁴ Zie over hem: B. Looper, K.O. Meinsma 1865-1929. *Bio- en bibliografie, inventaris van de collectie aantekeningen*. Zutphen, 1988.

⁵ Gimberg heeft jarenlang als assistent-archivaris gewerkt, maar hij assisteerde alleen zichzelf! Pas in 1918 werd hij gemeentearchivaris.

⁶ Het archief is slechts voorlopig geïnventariseerd; het contract is te vinden in Kvd, ds. 17d.

⁷ Gimberg schrijft in *De bouw der St. Walburgskerk te Zutphen* dat "de heer C.O. Meinsma" twee contracten over de bouw van de dwarsbeuk uit 1499 heeft geschreven in "Oud-Holland".

Afb. 1: Sint Walburgiskerk, 1744, gravure van H. Spilman, met rechts de Raadskapel

gedateerd op 1393 Is dat juist? Dit onderwerp ligt hier en daar gevoelig, omdat het antwoord niet simpel te geven is met ja of nee. In het algemeen kan gezegd worden dat de kerststijl⁸ in de Nederlanden is gebruikt tot het einde van de twaalfde eeuw. In de veertiende eeuw duikt de kerststijl weer op, zij het dan in hoofdzaak in Utrecht en rond Luik. Fruin wijst er in zijn *Handboek der chronologie*⁹ op dat alleen de toevoeging *a nativitate* achter het jaartal zekerheid geeft ten aanzien van het gebruik van de kerststijl. In het overzichtelijke boekje *In tijd gemeten van C.C. de Gloppe-Zuiderland* wordt dit bevestigd. De auteur wijst erop dat het vooral pauselijke kanselarijen zijn die de kerststijl gebruiken. De meeste Duitse bisdommen en het bisdom Utrecht volgen daarin, met dien verstande dat van het midden van de tiende eeuw tot ongeveer 1280 andere jaarstijlen in

zwang zijn geweest. Meestal gaat de datering van de kerststijl gepaard met de vermelding *stilus nativitatis* of *stilus ecclesiasticus*¹⁰. Beide vermeldingen zijn in Zutphen (nog) niet aangetroffen. Elke instantie (stadsbestuur, kerkbestuur, kapittel, etc.) bepaalt zélf of men “meegaat” met een jaarstijl. De vraag of de *kerk van Zutphen* in het laatst van de veertiende eeuw de kerststijl heeft toegepast, kan tot nu toe slechts ontkennend beantwoord worden. De literatuur geeft Gimberg dan ook geen gelijk, maar het meeste daarvan is pas na zijn leven – hij overleed in 1932 – gepubliceerd. Hij gaat ervan uit dat in Zutphen wél de kerststijl is gebruikt, al geeft hij er geen uitleg bij. Uit het contract, dat hij dateert op 28 december 1392¹¹ blijkt het in ieder geval niet. Een snelle rekenaar zal ontdekken dat de discussie over de kerststijl in feite gaat over slechts zeven dagen.

⁸ De kerststijl houdt in dat het jaar begint met 25 december.

⁹ R. Fruin, *Handboek der chronologie*, Alphen aan den Rijn, 1934. 59

¹⁰ C.C. de Gloppe-Zuiderland, *In tijd gemeten. Inleiding tot de chronologie*, Den Haag, 1999. 34

¹¹ In het contract staat het jaartal 1393 geschreven!

Tussen 1904 en 1910 geeft Thieme Gimbergs boekje *De bouw der St. Walburgskerk te Zutphen* uit. Over de Raadskapel schrijft hij dat deze op dat moment gedeeltelijk catechisatielokaal en gedeeltelijk museum is. *Over de kooromgang staat te lezen dat deze al vóór 28 december 1392 aanwezig moet zijn geweest* [cursivering van mij; JCR]. Op die datum sluiten de kerkmeesters een contract met de timmermeesters over de bouw van een kapel, "de zoogenaamde Raads- of Heerenkapel, welke nog bestaat."

In 1910 geeft de Zutphense boekhandelaar Q.B. Willemsen een overdruk uit, met aanvullingen en verbeteringen, van een deel van een artikel van Gimberg uit 1905 over Zutphense monumenten. Het werkje, *De St. Walburgskerk te Zutphen*, is een overdruk uit het *Bouwkundig Weekblad* en gaat specifiek over de bouwgeschiedenis van de kerk. Dit drukje wordt uitgegeven "Op verzoek van eenige vrienden en bekenden".

Gimberg zegt hierin dat de kerk kenmerken draagt van de overgangsstijl van de dertiende eeuw. *De kooromgang moet er al vóór 28 december 1393 geweest zijn* [cursivering van mij; JCR], want dan is er sprake van de bouw van de Raadskapel. Verder lezend in dit boekje schrijft Gimberg over de Raadskapel dat deze gebouwd is in het laatst van de veertiende eeuw: "In 1393 sloten de kerkmeesters (...) een contract over den bouw". Gimberg plakt er zonder motivatie een jaar bij. De kerststijl wordt door hem niet meer genoemd.

Ook Ter Kuile¹² gaat zestig jaar later in op die datering. Hij gaat uit van het jaar 1392, maar zet tussen haakjes erbij: "Gimberg betoogt (...) dat destijds in Gelderland volgens de kerststijl werd gedateerd waardoor het jaar 1393 volgens onze tijdrekening 1392 is. Meinsma drukt dit contract in *Oud-Holland* af zonder een opmerking te maken over de jaar-

stijl". Meinsma rept in zijn publicatie uit 1901 inderdaad op geen enkele manier over de jaardagstijl¹³.

Enkele jaren daarvoor, in de krant van 30 augustus 1899, bestrijdt Meinsma fel de opvattingen van Tutein Nolthenius, ook als het gaat over de Raadskapel, daar kom ik nog op terug, maar hij neemt zonder commentaar het jaar 1393 als uitgangspunt, en niet, zoals de bouwkundige het jaar 1392. Hij schrijft: "Maar toen men in 1393 de Raadskapel begon te bouwen (...)". Daar heeft hij ongetwijfeld gelijk in - de bouw zal niet tussen Kerstmis en 1 januari begonnen zijn! In het in 2001 uitgegeven boek *Monumenten in Nederland, Gelderland*, wordt het probleem omzeild: "In 1370-1390 verving men de zijkoren door een kooromgang met rechthoekige straalkapellen en aan de oostzijde een veelhoekige Mariakapel. Deze in 1393 voltooid kapel staat ook als Raadskapel bekend¹⁴". De Raadskapel wordt in 1392/3 uiteraard niet zo genoemd. Dan is het de Mariakapel. Pas later, wanneer de kapel gereserveerd wordt voor de leden van het stadsbestuur (de raadsvrienden ofwel de raadsheren) raakt deze benaming in zwang.

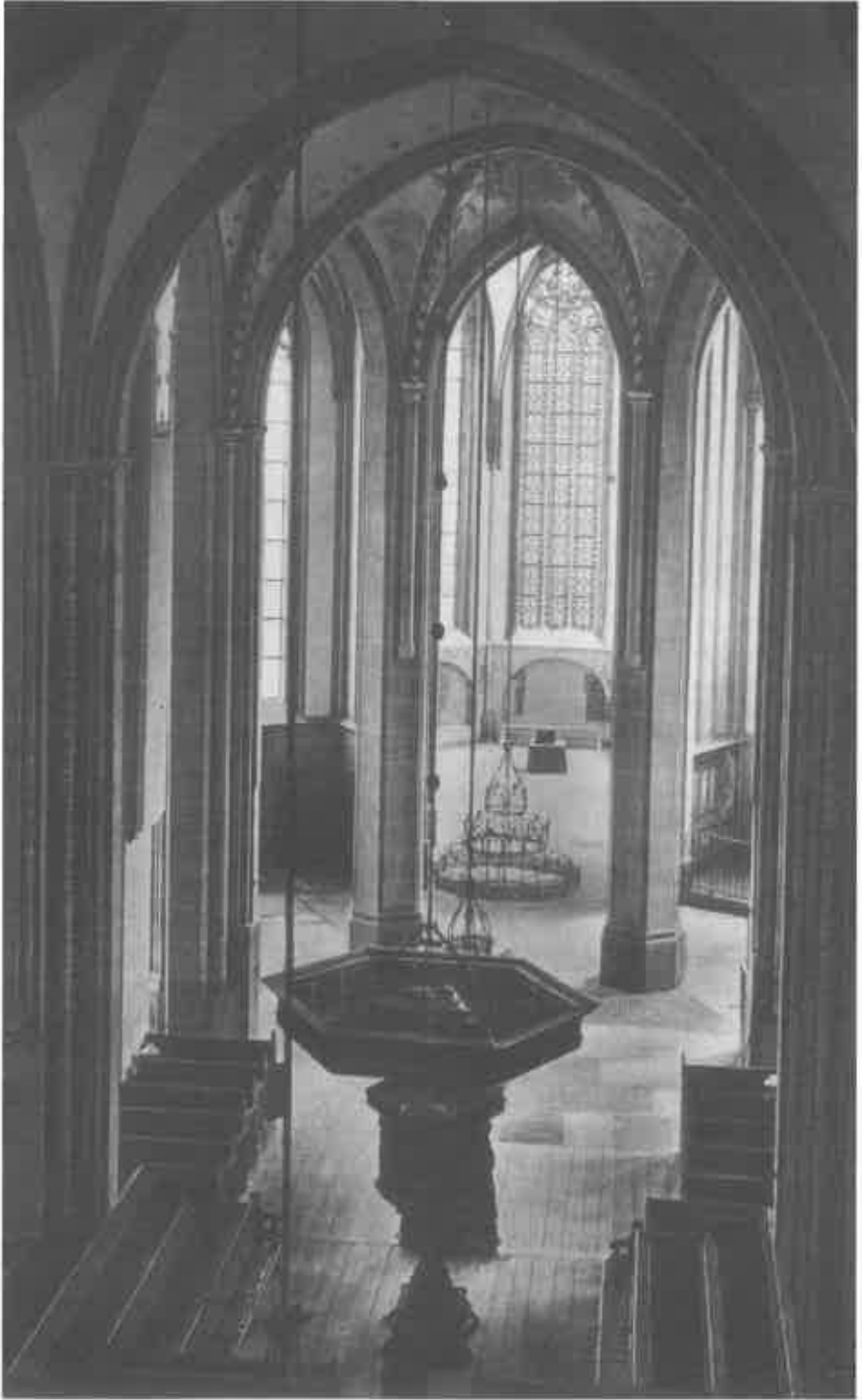
Waar vinden we de Raadskapel?

Het contract heeft, zo schrijft Gimberg in zijn bijdrage uit 1898, betrekking op "het bouwen der zoogenaamde Raadskapel der St. Walburgskerk. De juiste ligging dezer kapel heb ik tot heden niet kunnen bepalen". Zijn artikel bestaat voor het grootste deel uit een transcriptie van deze overeenkomst, waarvan hij zegt dat men in de Middeleeuwen al bezig is met arbeidsverhoudingen "waarvoor men zich thans zoo afslooft om ze in het leven te roepen." Anders gezegd: ook in archieven merk je keer op keer dat er niets nieuws onder de zon is ... Bij het opnieuw transcriberen van de tekst uit 1393 is wél de

¹² E.H. ter Kuile, *De Nederlandse Monumenten van geschiedenis en kunst, III, de provincie Gelderland, het kwartier van Zutphen*. Den Haag, 1958.

¹³ K.O. Meinsma, "De Sint Walburgskerk te Zutphen" in *Oud Holland*, 1901, jr XIX, afl. 1.

¹⁴ R. Stenvert (e.a.), *Monumenten Gelderland*, 356.

Afb. 2: Raadskapel in de Sint Walburgiskerk, uitgave van G.J. Memelink

vraag boven gekomen of er misschien méér over de oude geschiedenis van deze kapel te vinden zou zijn.

Dat Gimberg niet weet waar deze kapel was, duidt erop dat men aan het einde van de negentiende eeuw - en misschien wel lang daarvoor - niet op de hoogte is van het bestaan ervan, óf dat deze kapel dan anders wordt genoemd.

Deze veronderstelling wordt bevestigd door wat R.P.J. Tutein Nolthenius¹⁵ in 1899 schrijft: "Het kerkarchief leert verder, dat in 1393 een belangrijk werk werd aanbesteed, vermoedelijk de Raadskapel - welker juiste ligging men echter niet weet (...)"

Eerder in dat artikel schrijft hij: "(...) vervolgens de kapel aan 't oosteinde, welker lengteas - volgens den plattegrond - iets noordwaarts geneigd is ten opzichte van de lengteas der kerk." Met andere woorden: hier gaat het over "onze" Raadskapel, maar hij weet niet dát het de Raadskapel is.

Van Meinsma, die in 1899 in de *Zutphensche Courant* ingaat op de publicatie van Tutein Nolthenius, citeer ik het volgende:

"Van de Raadskapel gesproken, de heer Nolthenius zegt dat men de juiste ligging daarvan niet weet. En 't is waar, sedert een eeuw of twee schijnt men die vergeten te hebben. De ijverige ds. van Wullen, die in het eerste kwart dezer [negentiende; JCR] eeuw het geheele kerkarchief doorsnuffelde, geeft in zijn aantekeningen wel bewijs, dat hij de Raadskapel gezocht, maar niet dat hij haar gevonden heeft. Ten einde raad, schijnt hij verondersteld te hebben, dat ze in lateren tijd misschien afgebroken was. Toch staat de oude Raadskapel nog op heden en 't is heusch geen gebouwtje om over 't hoofd te zien. De Raadskapel n.l. is de groote kapel aan de Oostzijde tegen het koor aangebouwd, tegenwoordig

deels als bergplaats ("Museum") deels als catechiseerlokaal in gebruik."

Deze opmerking van Meinsma gaat vergezeld van een bewijsstuk: "één uit vele", zoals hij zegt. Mét ds. van Wullen meent hij dat de Raadskapel vroeger, in de katholieke tijd, ook anders genoemd werd: Heerenkapel¹⁶ of Heerenchoor. Hij verwijst verder naar een rekening uit 1659, dus van ná de Reformatie, "toen men de oude namen nog wel kende". In die rekening staat "dat voor ene erfgrøeve in de Groote Kerk in de Heerenkapel, waarvan een kelder is gemaakt, geteekend no. 12, ontvangen is [onleesbaar] van den heer Schimmelpenninck van der Oije tot de Kloese". Op de kaart met plattegrond van de graven uit 1681 is deze grafkelder te vinden in de Raadskapel. "De grafsteen van de genoemde familie zal er nog wel te vinden zijn onder den vloer van het catechiseerlokaal." Ook in de overdruk in 1901 is dit bewijsstuk opgenomen.

In de publicaties van Gimberg over de kerk wordt overigens met geen woord gerept over het feit dat de kapel "gevonden" is.

Gimberg schrijft in het overdrukje van 1910 dat aan het voegwerk nog goed te zien is dat men de kapel tegen de kooromgang heeft gebouwd en dat hij dus niet gelijktijdig met de kooromgang gebouwd is.

Als bewijs noemt Gimberg het bestaan van een graf voor Hendrik en Aleit van Nijmegen in 1429. Zij krijgen of hebben dit in de *nieuwe kapel*. In december 1900, wanneer gezocht wordt naar muurschilderingen in de kooromgang, wordt een deel van een geschilderd graf-schrift gevonden waarop nog te lezen is: "... starf Henric van Nymwege die hier begraven licht." Ook Gimberg heeft zijn bewijzen gevonden, maar komt in geen enkele publicatie terug op zijn eerdere uitlatingen over de onvindbaarheid van de Raadskapel.

¹⁵ Gepubliceerd in *Bouwkundig Tijdschrift*, met als titel "Oud-Zutphen", blz. 6, waar het gaat over de uitbreidingen van de kerk.

¹⁶ Het woord 'heren' heeft niets te maken met Predikheren, maar met de heren van de raad.

Afb. 3: In het vak tussen de kooromgang en de Raadskapel vinden we deze gedachtenissteen voor Bela van Goch (overl. 1431) en haar zoon, de kanunnik Hendrik van Goch (overl. 1462); de hoofden op de reliefoorstelling zijn er tijdens de Beeldenstorm afgeslagen.

Het geld

Een ander probleem dat zich aandient is het geld. Niet alleen de waarde ervan, maar ook de *geldsoort* waarin men in 1393 rekest.

Het is niet zo eenvoudig de waarde van het geld in die tijd vast te stellen. De beste methode hiervoor is prijzen met elkaar vergelijken. Verder moet rekening gehouden worden met koersschommelingen. Ook in die tijd!

Gimberg meldt dat in zijn artikeltje over het bouwcontract in een soort naschrift, aan het einde van zijn transcriptie¹⁷. Hij vertaalt de afkorting die achter de geldbedragen staat met *gosseler*, maar dat kan niet juist zijn. Een *gosseler* is een in Overijssel voorkomende munt ter waarde van een stuiver¹⁸. Bij ons rekest men niet in deze munteenheid, maar in groten. Gimberg laat niet weten hoe hij komt aan de *gosseler*.

In de *Bijdragen en Mededeelingen ver-*

schijnt een bijdrage van Gimberg over "Het kapitaal en het beheer der geldmiddelen van Zutphen in de Middeleeuwen". Hij geeft in dit artikel een goed inzicht in de wijze waarop de stad haar inkomsten kreeg en haar uitgaven deed. In 1393 is:

1 pond	=	19 groten
1 gulden	=	32 groten
1 oud schild	=	57 groten.

Hij gebruikt daarvoor dezelfde bron als bij zijn eerder genoemd artikel uit 1898, maar noemt daarin de *groot nog gosseler*, die laatste munteenheid noemt hij dan al niet meer.

Om te laten zien wat men in die tijd met dit geld kon doen, vermeldt Gimberg een paar uit de rekening gehaalde betalingen. Ze zijn specifiek voor Zutphen. Men betaalt voor 1 pond was 7 groot, voor 1 ton kalk 13 groot, 1 pond kaarsen kost 2 groot en voor 1.000 stenen moeten 34 groot worden neergelegd. Voor 12 mud rogge, gebakken tot broden, moet 16

¹⁷ Gimberg leefde eigenlijk te vroeg: zijn latere collega R. Wartena gaf in 1977 de Stadsrekeningen uit van Zutphen over de jaren 1364-1445/46. Een uitgave van het archief in 3 delen, nog altijd verkrijgbaar! Dezelfde stadsrekeningen heeft Gimberg geraadpleegd.

¹⁸ H. Enno van Gelder, *De Nederlandse munten*, Utrecht 1965.

pond betaald worden, terwijl men 4 gulden kwijt is voor 100 pond lood¹⁹.

Tutein Nolthenius schrijft in zijn eerder aangehaald opstel een paragraaf over “aanbestedingen”. In dat gedeelte gaat hij uitvoerig in op het contract van 1393. Hij zegt dat hierin veel zaken worden behandeld “welke ook thans weder een onderwerp van overweging uitmaken: het leerlingwezen, het arbeidsloon, de scheidsrechters enz.” Daarmee zegt hij hetzelfde als Gimberg.

Hij levert in zijn artikel ook een “vertaling” van de overeenkomst, waarbij hij verwijst naar Gimberg die er slechts een transcriptie van gemaakt heeft. In zijn hedendaagse weergave (eind 19de eeuw) heeft ook hij het over de *gosseler* als munt. Hij gaat echter verder dan Gimberg als het gaat over de *waarde* van het geld:

“Aangezien volgens andere rekeningen van dat jaar duizend steenen 34 gosseler kosten, en de steenen toen zeeker twee maal zoo groot waren dan tegenwoordig, zoude een loon van elf gosseler overeenkomen met een dagloon van f 8. Dit is inderdaad zeer hoog, doch ook berekeningen uit prijzen van levensmiddelen leiden tot zulk een bedrag, waarbij echter niet te vergeten is dat in dien tijd van houten huizen, metselaars weinige waren, en zij daarenboven steenhouders en architecten moesten zijn. Zoo wordt dan ook meester Wilhelm, beeldsnijder, die de beelden houwt op de pilaren der

librye met 5 stuiver brabantse geloond, dus niet hooger – blijkens de aantekeningen – dan de andere metselaars; de opperlieden kregen toen 3 stuiver. Wat tevens merkwaardig mag heeten, is dat in die anderhalve eeuw tusschen den eenen en den anderen bouw verlopen, de loonen niet gewijzigd zijn; want volgens de aantekening van Ds. van Wullen, die in den aanvang deezer eeuw [de 19de eeuw!; JCR] het kerkarchief ordende, komen de elf gosseler eveneens overeen met ongev. 5 stuiver.”

Meinsma noemt, als hij het contract bespreekt, ook de geldbedragen, maar is minder zeker van de geldsoort: hij schrijft achter het getal g(osseler). In zijn bijdrage is de tekst van het contract integraal opgenomen. Met geen woord vertelt hij dat Gimberg dit drie jaar daarvoor ook gedaan heeft, hij noemt alleen de publicatie van Tutein Nolthenius en zegt dat deze niet kon melden waar de kapel gestaan had. “En geen wonder.”, gaat hij verder, “Sedert eene eeuw was men dat vergeten. ‘t Is mij echter gelukt haar terug te vinden, want zij bestaat nog tot op heden. De Raadskapel is een vrij ruime overwulfde kapel, die in de lengteas der kerk tegen het koor aangebouwd is, en tegenwoordig deels als catechiseerlokaal, deels als museum gebruikt wordt.” Voor de bewijzen van zijn vondst verwijst hij naar de *Zutphensche Courant* van eind augustus 1899.

¹⁹ In bijlage XII bij zijn artikel “Het kapitaal en het beheer der geldmiddelen”, geeft Gimberg een opsomming van de waarde van de meest voorkomende muntsoorten van 1371 tot en met 1446 en van de waarde van het pond van 1447 tot en met 1500.